

Ο ανιστορητής της μακεδονικής ενδοχώρας

Ηδη το 1966, με την έκδοση του *Κήπου των Πριγκήπων* ο Νίκος Μπακόλας διασταύρωνε τα ατομικά πεπρωμένα των λογοτεχνικών του ηρώων με τις αποτυπώσεις της ιστορίας σε ό,τι μπορούμε να αποκαλέσουμε συλλογική συνείδηση των τελευταίων χρόνων, ιδιαίτερα από την εκβολή των κινήματων εθνικής συσπείρωσης του λήγοντος 19ου αιώνα στο χώρο των Βαλκανίων. Σιγμαισιμένα τα περισσότερα μυθιστορηματικά του πρόσωπα από αυτή τη διπλή αναζήτηση ταυτότητας, προσωπικής και συλλογικής, τυραννισμένα μέχρι παραφροσύνης από ανεξίτηλες και «ζωτικές» αναμνήσεις αίματος και ψυχικών τραυμάτων, ανοίγουν το δρόμο μιας μυθιστορηματικής ποιητικής, η οποία παρουσιάζεται ιδιαίτερα ευδιάκριτη στη μεταπολεμική πεζογραφία μας.

Η διάπλαση της συγγραφικής προσωπικότητας του Μπακόλα ακολούθησε αρκετές σκολιές απραπούς, συγκροτημένα κομμάτι κομμάτι μέσα στη δεκαετία του '50 και του '60. Αν όμως αναγνωρίζουμε σήμερα τη σπουδαιότητα του έργου του, αυτό εν μέρει είναι αλληλέν-

δετο με τη μοναχική του θέση μέσα στο περιβάλλον της νεοπολεμικής προφάνειας που περιόρισε την όραση του μεγαλύτερου μέρους των πεζογράφων μας. Συνδύασε με αριστοτεχνικό τρόπο τεχνικές που κατά συνθήκην μόνο τις διακρίνουμε σε παραδοσιακές ή νεωτερικές. Φερ' ειπείν, χρησιμοποίησε τη ροή της συνείδησης (stream of conscience), μια αφηγηματική τεχνική που ήδη είχε εγκατασταθεί στα χρόνια του Μεσοπολέμου από συγγραφείς όπως ο Προυστ, ο Τζόις, η Γουλφ, ο Μαλρό και που εδώ, στα καθ' ημάς, είχε γίνει γνωστή -όχι πάντως απρόσκοπτα- από τους Θεσσαλονικίους κυρίως πεζογράφους, τον Ξεφλούδα, τον Πεντζίκη. Αλλά και έναν ρεαλισμό ποιητικής υφής που, πριν τον αναδείξει η νοτιοαμερικανική λογοτεχνία, μας ήταν αρκετά οικείος από τους μεγάλους Ρώσους μα και από τον Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη.

Ο Μπακόλας συνδυάζει λοιπόν αυτές τις αφηγηματικές τεχνικές, αφού όμως επί χρόνια δοκιμάστηκε από τη γόνιμη-τελικά- συναναστροφή του με τα πολλαπλά επίπεδα, ευθέως και πλάγιου λόγου, στο έργο του Ουίλιαμ Φόκνερ, ενός

άλλου μέγιστου μυθιστοριογράφου του 20ού αιώνα. Μέσω του Φόκνερ μνείαι στη δομική από θεματικής άποψης γενεαλογία της saga, του οικογενειακού μύθου ας πούμε, που θα αποτελέσει στα

Από αριστερά:
Τίτος Πατρίκιος,
Ν. Χουλιαράς,
Ν. Μπακόλας,
Βασ. Αλεξάκης

Θρύλοι, μύθοι, παραδόσεις ενός χώρου, που δίχως άλλο ασφυκτιά μέσα στα δεδομένα γεωπολιτικά όριά του, συνδέουν το ατομικό και το συλλογικό παρελθόν, αλλά στο επίπεδο της μυθοπλασίας αποκτούν μια ακόμα μεγαλύτερη σημασία, αφού αφήνουν ελεύθερες τις διόδους των συνειρμών, διαστέλλοντας την επικράτεια της συγγραφικής φαντασίας

επόμενα χρόνια τον καιρ' εξοχίν ιστό του μυθιστορηματικού κύκλου. Τυπικά, ο Μπακόλας επαναδιαπραγματεύεται, με τη χρησιμοποίηση της saga, την πρόσληψη μιας πανάρχαιης δραματολογικής παράδοσης, αφού και οι μυθιστορηματικοί κύκλοι του Φόκνερ προστρέχουν στο αρχέτυπο του μύθου των Αιρείδων για να αναπτύξουν τα θέματα της ύβρεως, της θεοδικίας, της μοίρας, της αναπόδραστης φθοράς - ηθικής και σωματικής.

Αναμφίβολα, όμως, η διάρθρωση της saga δεν εξαντλεί τα πεζά αυτά. Και από εκεί αρχίζει η διαφοροποίηση άλλωστε, σε σχέση με το πρότυπο, μια διαφοροποίηση που ήδη εξυφαινεται στο βιβλίο το οποίο θεωρήθηκε, αρκετά αβασάνιστα νομίζω, ως περίπου ταυτισμένο με τη φοκνερική μυθολογία και τεχνική: τον *Κήπο των Πριγκήπων* που δημοσιεύεται τρία χρόνια μετά τη μετάφραση από τον Μπακόλα του μυθιστορήματος *Η βοή και το πάθος* (1963). Και ως προς τη διάρθρωση και τις εναλλαγές οι οφειλές χωρίς άλλο είναι ευδιάκριτες, ως προς την ουσία όμως; Αν απαλείψουμε τις φανερές μορφικές συγκλίσεις, το βιβλίο αυτό μετατοπίζει τη saga σε ένα αφηγηματικό τοπίο ορισμένο αδιάκοπα από την ιστορική αίσθηση του μακεδονικού χώρου και ιδιαίτερα της Θεσσαλονίκης, ως μητρόπολης του βαλκανικού χώρου. Χαρακτηριστικός μάλιστα της συγγραφικής του στρατηγικής είναι ο «πρόλογος» που προτάσσεται στον *Κήπο των Πριγκήπων*, προοίμιο, όπως νομίζω, κάθε επόμενου μυθιστορηματικού του εγχειρήματος.

Το βιβλίο μου δεν είναι ούτε αναπόληση ούτε φυγή. Είναι μια τύψη. Θέλω να πω πως το βιβλίο μου δεν έχει παρελθόν, ούτε και νοιάζεται για το μέλλον. Το σήμερα είναι που το εξουσιάζει, όχι με την έννοια ότι τα γεγονότα διαδραματίζονται στο παρόν, αλλά γιατί αυτή η ίδια η συγγραφή του, η τωρινή δηλαδή στιγμή, η στιγμή της δημιουργίας του, το γεγονός ότι γράφεται, είναι που έχει τη βαρύτερη, την αναπόφευκτη σημασία. Αυτός είναι, άλλωστε, ο λόγος που Ο Κήπος των Πριγκήπων έχει το θάρρος να παραβλέψει τον πιθανότατο κίνδυνο να θεωρηθεί αντιγραφή, διασκευή ή μίμηση.

Ετσι, αν στον *Κήπο των Πριγκήπων* και στα *Εμβατήρια* (1972) η νεωτερική τεχνική συνδυάζεται με την ενδοσκόπηση και τη διευρυμένη λειτουργία του συνειρμικού χρόνου, μετά την παρένθεση του *Υπνος-Θάνατος* (1974), ενός πεζού με έντονα αναπτυγμένη τη μαιανδρική και παλινδρομική κίνηση του ευθέως και του πλάγιου λόγου, ο συγγραφέας ανοίγει μια καινούργια παρένθεση ή έναν νέο κύκλο με τη *Μυθολογία* (1977), ένα σπονδυλωτό αφήγημα όπου για πρώτη φορά το ιστορικό συνδέεται με το θρυλούμενο.

Προφανώς, ο Μπακόλας δεν διάλεξε τυχαία την αβέβαιη χρονολόγηση της

εποχής της *Μυθολογίας*. Είναι ιστορικά οι απαρχές της saga, της μυθολογίας που θα συνοδέψει στα επόμενα πεζογραφήματά του τη μοίρα των προσώπων, οι καταβολές, συλλογικού χαρακτήρα, ενός μέρους τουλάχιστον της κοινωνίας που θα κατοικήσει στην πόλη της Θεσσαλονίκης μέσα στο γύρισμα του 19ου προς τον 20ό αιώνα. Είναι μια περίοδος με έντονη κινητικότητα των βαλκανικών πληθυσμών, όχι όμως επαρκώς ιστορημένη ή ιστορημένη πολλές φορές με στρεβλό τρόπο λόγω της αμφίλογης πολιτικής του εθνικού κέντρου. Θρύλοι, μύθοι, παραδόσεις ενός χώρου, που δίχως άλλο ασφυκτικά μέσα στα δεδομένα γεωπολιτικά όριά του, συνδέουν το ατομικό και το συλλογικό παρελθόν, αλλά στο επίπεδο της μυθοπλασίας αποκτούν μια ακόμα μεγαλύτερη σημασία, αφού αφήνουν ελεύθερες τις διόδους των συνειρμών, διαστέλλοντας την επικράτεια της συγγραφικής φαντασίας. Τέλος, ως καταγωγικά στοιχεία που συνέχουν τους κύκλους των πεζών του Μπακόλα, εκβάλλουν στα νεότερα χρόνια και φωτίζουν πρωτίστερα παράδοξα γεγονότα, ανεργήνυτες λογικά πράξεις και σκοτεινούς ανθρώπινους βίους.

Μία από τις πιο προσφιλείς τακτικές της ώριμης συγγραφικής τέχνης του Μπακόλα είναι το να αναπτύσσει, σε παράλληλες τροχιές, ιστορίες που λέγονται από διαφορετικά πρόσωπα, τα οποία όμως ανήκουν στην ίδια ανθρωπογεωγραφική κοίτη. Με την εξέλιξη αυτής της δέσμης των παράλληλων αφηγήσεων ο αναγνώστης αντιλαμβάνεται κάποια στιγμή ότι είναι αδύνατο να απομονωθεί η μια αφήγηση από την άλλη. Ο συγγραφέας τον έχει «τραβήξει» μέσα σ' ένα φανταστικό δίκτυο, σ' έναν ιστό, όπου οι αιπώδεις σχέσεις των φαινομένων ριζώνουν στο ίδιο κοινοτικό υπέδαφος. Συνεπώς, αλληλοκαθορίζονται, με το ατομικό να μερίζεται στο συλλογικό ή και το αντίστροφο. Αυτό το πλέγμα που εμφανίζεται να συνεχίζει τους πάντες και τα πάντα μπορεί να πάρει διάφορες ονομασίες: πεπρωμένο, μοίρα, ιστορία ή ανεργήνυτη αρχέγονη κοσμική δύναμη, όπως στο μυθιστόρημα *Η ατέλειωτη γραφή του αίματος* (1996), το πιο ποιητικό ή παραμυθητικό από τα πεζά του Μπακόλα.

Οχι μόνο είναι ανεξήγητες οι βουλές αυτής της αρχέγονης δύναμης για τα μυθιστορηματικά πρόσωπα -την νιώθουν, αλλά δεν την κατανοούν και φθείρονται ανεπανόρθωτα με τις σπασμωδικές τους προσπάθειες να την κατανοήσουν- μα και για τον ίδιο το συγγραφέα, ο οποίος άλλοτε είναι δρων πρόσωπο στο βιβλίο και άλλοτε εναλλασσόμενο, χρησιμοποιώντας ως διάμεσό του ένα προσωπίδιο. Όπως και να θελήσουμε να την ονομάσουμε αυτή τη δύναμη, το βέβαιο είναι ότι έχει αξονική θέση στη μυθική μέθοδό του. Παρεμβαίνει καταλυτικά και, αν προσέξουμε, παραδειγματικά, δηλαδή οι επιπτώσεις της παρουσίας της έχουν κάθε φορά ένα

νόημα, φανερό ή λιγότερο φανερό, και, πάντως, η παραδειγματική της λειτουργία είναι εκείνη που ορίζει την τραγική μοίρα των προσώπων. Το ανθρώπινο συγκρούεται με το κοσμικό, με το αρχέγονο, και το τελετουργικό αυτής της σύγκρουσης - οι σελίδες π.χ. όπου περιγράφεται, μ' έναν λόγο αυλακωμένο από παρεκβάσεις, το αρχικό θανατικό της *Ατέλειωτης Γραφής* αλλά και ο αβασάνιος θάνατος του Λάζαρου- μας παριστάνεται από το συγγραφέα παραμυθητικά, γονιευμένα, ώστε να αναχθούμε ευκολότερα σ' αυτή την προ-λογική, την αδιαίρετη κατάσταση.

Ενώ προτιθέμαι να γράψω κάποιες ιστορίες βασισμένες σε (...) τεκμήρια, ας πούμε, διαρκώς ξεφτυρώνει μπροστά μου, αν και δεν το θέλω, η παιδική διάθεση να τα δω όλα σαν παραμύθι.

Ωστόσο, τα τεκμήρια υπάρχουν, όχι μόνο ως αποτυπώματα από το πέρασμα μιας ζωής πραγματικής, η οποία διαστέλλεται από την πεζογραφική φαντασία, αλλά και ως αποτυπώματα μιας συνεχούς προσπάθειας αυτοβιογραφικής αναδίπλωσης. Αυτό γίνεται άμεσα αντιληπτό από το εναρκτήριο κομμάτι του κύκλου που τέθηκε με τον *Κήπο των Πριγκήπων*. Ο συγγραφέας «κατέρχεται» σ' αυτό το εσωτερικό τοπίο των ατομικών και συλλογικών αναμνήσεων, απ' όπου, χαρακτηριστικά για το είδος της όρασής του, ανασύρει την τραυματική αίσθηση από το άγγιγμα του πεπρωμένου πάνω στην ανθρώπινη ζωή. Η συχνή επανάληψη μάλιστα αυτή, της διαπίστωσης από τη μεριά του αναγνώστη, δημιουργεί μια τελεολογία του είδους. Η ζωή, έτσι, παραμένει ανύποπτη για τη μοίρα της, κατευθυνόμενη στη φθορά ή στο σφαιγιασμό της.

(...) μπορώ να πω ότι τα περισσότερα πρόσωπα των βιβλίων μου ήταν υπαρκτά πρόσωπα. Βέβαια δεν δίνονται όπως ακριβώς έζησαν, μυθοποιούνται. Γίνεται μυθιστορηματική επεξεργασία και διαμόρφωση, αλλά τα πρόσωπα υπάρχουν σε μένα. Ξέρω την πορεία τους (...). Δεν φεύγω πολύ απ' αυτό που αρχικά έχω, είτε ως εμπειρία είτε ως ανάμνηση είτε ως αυτό που θέλω να εκφράσω περιγράφοντας (κάποιον από τους ήρωες). (...) κάπου τα πρόσωπα όλων των βιβλίων μου ανεβαίνουν (...) φθάνουν σ' ένα κορυφαίο σημείο (...) και ξαφνικά κατατρακυλάνε (...) είναι κάτι που δεν το κάνω εσκεμμένα (...) Και σιγά σιγά μου γίνεται αυτό ένα είδος πεποιθήσης, ότι υπάρχει αυτή η εξέλιξη.

Η συμπόρευση του Μπακόλα με το πνεύμα του μοντερνισμού ίσως δεν ήταν εξαρχής ευδιάκριτη. Η επιμονή ενός μεγάλου μέρους της κριτικής, προπάντων σε έντυπα της Θεσσαλονίκης, να αναδεικνύει τις συγκλίσεις με τη φοκνερική τεχνική, στέρησε νομίζω τις δυνατότητες των αναγνωστικών μας προσλήψεων από την ευκαιρία να εκτιμήσουν έγκαιρα τις αρετές ενός τε-

χνίτη, παθιασμένου με το εργαστήρι της γραφής. Η επανεκτίμηση, στα τελευταία χρόνια, της συμβολής που είχαν, ως προς τη διάπλαση του μεσοπολεμικού πεζογραφικού μοντερνισμού, οι συγγραφείς του κύλου των *Μακεδονικών Ημερών*, οδήγησε μοιραία σε όσους κατά τη μεταπολεμική περίοδο συνέχιζαν αυτή τη γραμμή της ανανεωτικής αλλά και ριζοσπαστικής τεχνικής: κυρίως τον Μπακόλα και τον Τηλέμαχο Αλαβέρα και μετέπειτα τον Κώστα Λαχά.

Αν πάντως ένα από τα βασικά στοιχεία του μοντερνισμού είναι η διαθεσιμότητα απέναντι στην έννοια του πειράματος, του πειραματισμού, και, σε τελευταία ανάλυση, του παιχνιδιού, τότε αναμφίβολα η γραφή του Μπακόλα δεν έχει απομακρυνθεί καθόλου από τη μόνη στάση της να ψηλαφεί διαρκώς τα όριά της. Πρόκειται, με άλλα λόγια, για έναν τεχνίτη διαρκώς απασχολημένο με τη βασική και τις παρεπόμενες δομές τη αφήγησης, με τη διάρθρωση των διαφόρων γλωσσών, με τις κινήσεις στο χρόνο, με τις συντήξεις ποικίλων πολλές φορές τεχνικών της αφήγησης.

(...) για μένα η δομή ενός μυθιστορήματος ειδικά έχει πολύ μεγάλη σημασία. Και πάντα μ' αρέσει να πειραματίζομαι κι αυτό φαίνεται σε όλα μου τα βιβλία. Ουσιαστικά, όλα μου τα βιβλία, ακόμα και το τελευταίο, είναι ένας πειραματισμός πάνω στη δομή, όπως ήταν και *Η Μεγάλη Πλατεία* (...) με βασανίζει πάντα η δομή του κειμένου.

Ο πειραματισμός στον οποίο αναφέρεται ο συγγραφέας των *Εμβλημάτων* δεν αφορά μόνο στα δευτερεύοντα στοιχεία. Μια βασική συνισταμένη όλου του έργου του, όπως είναι λ.χ. η μυθική μέθοδός του, δεν ακολουθεί την ίδια διαδικασία, ως προς το σχηματισμό της, σε κάθε βιβλίο. Και τούτο, τουλάχιστον στην περίπτωση αυτή, έχει να κάνει σε σημαντικό βαθμό με τη σχέση που έχει η δημιουργική φαντασία με το εμπειρικό υλικό, με τα βιοματικά δεδομένα και βέβαια την ιστορία. Ετσι, η μεταφορά του μύθου της οικογένειας των Ατρείδων πραγματοποιείται με διαφορετικό τρόπο στον *Κήπο των Πριγκίπων* και διαφορετικό στην *Ατέλειωτη γραφή του αίματος*, μολονότι στο πρώτο βιβλίο τα αρχέτυπα της τραγωδίας διακρίνονται καθαρότερα. Η ίδια τραγωδία υπάρχει και στο δεύτερο βιβλίο, αφού ο θάνατος πρώτα πρώτα, το φονικό δηλαδή, σημειώνει την αρχή της οικογενειακής κατάρρευσης, του διαμελισμού των πάντων, τόσο από υλικής όσο και, κυρίως, από ηθικής απόψεως. Οι μεταξύ τους αποκλίσεις στην ουσία έχουν να κάνουν με τα ιστορικά συμφραζόμενα περισσότερο. Μ' αυτή την έννοια το πεζογραφικό σύμπαν του Μπακόλα αποτελείται από κύκλους οικογενειακών τραγωδιών, όπου το τέλος του ενός είναι η αρχή του άλλου. Αν και η εν προόδω κίνηση των γεγονότων μέσα στο χρόνο δεν σημαίνει ότι το πεπρωμένο εγγράφει τις υποθήκες του μόνο σ' εκείνους τους τραγικούς κύκλους, όπου η άμεση εμπειρία είναι

χρονικά μακρινή και, συνεπώς, πιο μυθοποιημένη. Η εγγραφή επαναλαμβάνεται κάθε φορά, έστω και με διαφορετικές προϋποθέσεις ή δεδομένα, και τούτο γίνεται αμέσως αντιληπτό στον αναγνώστη από τη διαμόρφωση της καμπύλης της ζωής των προσώπων σε όλα, σχεδόν, τα βιβλία: άνοδος, κορύφωση, σύγκρουση και πτώση.

ΑΛΕΞΗΣ ΖΗΡΑΣ

Σημ.: «Μια πρώτη μορφή αυτού του κειμένου αποτέλεσε την εισήγησή μου στην τιμητική εκδήλωση για τον Νίκο Μπακόλα, στις 23 Σεπτεμβρίου 1997, στο Αλατζά Ιμαρέτ της Θεσσαλονίκης».